

Ювенальна юстиція

як суб'єкт запобігання рецидивної злочинності молоді

Ю. А. Ліхолтова

здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

У статті проводиться детальний аналіз створення та діяльності спеціалізованих судів у справах неповнолітніх як центрального елемента ювенальної юстиції.
Ключові слова: рецидивна злочинність, ювенальна юстиція, молодь, неповнолітній, діти, суд у справах неповнолітніх.

В статье проводится детальный анализ создания и деятельности специализированных судов по делам несовершеннолетних как центрального элемента ювенальной юстиции.

Ключевые слова: рецидивная преступность, ювенальная юстиция, молодежь, несовершеннолетний, дети, суд по делам несовершеннолетних.

In the article the detailed analysis of creation and activity of the specialized courts is conducted in matters of minor, as a central element of juvenile justice.

Keywords: recurrent criminality, juvenile justice, young people, minor, children, court in matters of minor.

Одним з пріоритетних напрямів державної політики традиційно є проблема протидії злочинності. Створення ефективної системи запобігання злочинам можна вважати важливим кроком у просуванні держави на шляху реформ. Серед питань, безпосередньо пов'язаних зі зміцненням правопорядку і подоланням негативних тенденцій сучасної злочинності, особливе місце посідає проблема запобігання рецидивній злочинності молоді.

Як свідчить статистика, більшість рецидивістів уперше стають на шлях злочинів у неповнолітньому віці чи в перші роки після настання повноліття. Це пояснюється тим, що каральна система в її нинішньому вигляді не здатна зробити з юних злочинців законослухняних громадян, тому потребує істотних змін. Подолання такого стану речей вбачається в об'єднанні зусиль різних державних органів та структур, а також громадських організацій в єдиному векторі цілісної системи ювенальної юстиції (від англ. «Juvenile Justice» – правосуддя для неповнолітніх).

Шлях до такої юстиції, що включає ювенальні суди, спеціалізовану адвокатуру, самостійну систему слідчих апаратів, виховні заклади, соціальні органи та заклади освіти, які займаються вихованням важких підлітків, вимагає вже на сучасному етапі вирішення багатьох практичних і теоретичних питань. Основне з цих питань стосується створення судів у справах неповнолітніх як центрального елементу ювенальної юстиції.

Проблема здійснення судочинства щодо неповнолітніх з кожним роком набуває все більшої актуальності. З одного боку, про це говорять громадські діячі, які дотримуються активної позиції щодо захисту дитини, з другого – науковці та практики, які, відповідно, з наукового і практичного погляду обґрунтову-

ють необхідність особливого вирішення справ за участю неповнолітніх. Окремі аспекти вказаного питання знайшли своє відображення у працях Є. Мельникової, Т. Давидченко, В. Харчук, С. Оверчук.

Завданням нашої статті є характеристика процесу становлення та розвитку ювенальної юстиції за кордоном з метою вивчення можливостей запозичення позитивного досвіду для потреб правової системи України.

Свого найбільшого розвитку ювенальна юстиція набула в XIX–XX ст. у найрозвинутіших країнах Європи та Америки. Звичайно, такий історичний досвід у розвитку ювенальної юстиції не був випадковим. Серйозним імпульсом, після якого чітко стало зрозумілим, що без спеціального правосуддя для неповнолітніх правопорушників боротьба з дитячою і підлітковою злочинністю приречена на невдачу, стало масштабне зростання злочинності в кінці XIX ст. Саме в цей час Європа та Америка були переповнені групами юних жебраків і правопорушників.

Перший суд у справах неповнолітніх був створений в Австралії в 1890 р., потім в 1894 р. у Канаді, а в 1899 р. у США.

Деякі дослідники помилково вважають, що США були найпершими серед країн, що розпочали створення системи судів для неповнолітніх. З таким висновком не можемо погодитися, оскільки лише завдяки успішному функціонуванню суду у справах неповнолітніх в Австралії, цей досвід був перейнятий Канадою, а вже потім і США [1, с. 6].

Характерною особливістю США у створенні ювенальної юстиції є те, що суди для неповнолітніх були чіткіше організовані і мали системний характер. Перший суд у справах неповнолітніх у США було створено 2 липня 1899 р. у м. Чикаго (штат Іллінойс), з ініціативи жінок-реформаторів Люсі Флауер із Чи-

казького жіночого клубу та Джулії Латроп із громадської організації «Халл Пауз» на основі Закону «Про дітей покинутих, безпритульних та злочинних та про нагляд за ними» [2, с. 381].

У правовій системі цієї країни закріплено три основні вимоги до ювенальної юстиції: 1) відбувається спеціалізація судочинства, яка передбачає наявність відокремлених приміщень для розгляду і вирішення справ щодо неповнолітніх; 2) наявність спеціалізованого судді та ізоляція неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання; 3) судовий процес спрощений і проходить у вигляді співбесіди судді із підсудним за «закритими дверима».

Особливістю американського суду для неповнолітніх є також те, що керівництво установами опікунського нагляду за неповнолітніми здійснював суддя (раніше це була громадська посада). Це сформулювало поняття «делінквент» («правопорушник»), яке в своїй основі об'єднало поняття «дитина-злочинець» та «дитина групи ризику» [3, с.118].

Ще однією особливістю діяльності такого суду в США стала широка співпраця суду із населенням судового округу. Було засновано велику кількість благодійних організацій, жіночих клубів, товариств захисту дітей від жорстокого поводження. Особливістю цієї співпраці стало те, що суди для неповнолітніх використовували інформацію, зібрану цими товариствами, щодо умов життя дітей-правопорушників і навіть давали відповідні доручення вказаним організаціям, а жіночі клуби використовувалися для організації нагляду за дітьми, які залишилися на волі.

Тобто ювенальна юстиція США передбачала: індивідуальний підхід до дитини; спеціальну процедуру судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх; посилену допомогу неповнолітнім, а не їхнє покарання; реалізацію обраних

заходів для неповнолітнього державним опікуном і громадськістю; обговорення з опікунами і батьками призначення виховних та лікувальних заходів [4, с. 147].

Перший суд у справах неповнолітніх у Великій Британії був створений у 1905 р. у м. Бірмінгемі. Позитивні результати роботи, які продемонстрував цей суд, стали поштовхом до створення загальнодержавної системи судів у справах неповнолітніх.

Таку систему було створено у 1909 р. шляхом прийняття Закону «Хартія для дітей». Наявність судів у справах неповнолітніх супроводжувала зародження таких правил: 1) неповнолітніх підсудних розподіляють на категорії залежно від ступеня тяжкості вчиненого ними злочину; 2) присутність батьків чи інших родичів у судовому засіданні є обов'язковою; 3) справи розглядаються окремо щодо кожного неповнолітнього підсудного, навіть якщо злочин було вчинено у співучасті; 4) при суді у справах неповнолітніх створено корпус чиновників пробації, до обов'язків яких належить вивчення особистості неповнолітнього правопорушника і влаштування дітей-правопорушників; 5) суд здійснює контроль за виконанням опікунського нагляду за дітьми-правопорушниками [5, с.178].

На відміну від країн англосаксонської правової системи, суд у справах неповнолітніх Німеччини не став відокремленим і автономним, а діяв у складі суддів загального суду.

За загальним правилом справи щодо неповнолітніх розглядалися гласно, хоча закон встановлював випадки для можливого закритого судового засідання [3, с.118].

На території Російської імперії, до складу якої входила Україна, такі суди вперше почали діяти з 1910 р. у Петербурзі з ініціативи Петербурзького товариства патронату, що створило спеціаль-

ну комісії для підготовки рекомендацій. У роботі цієї комісії взяли участь і відомі вчені І. Фойницький та П. Люблінський. Після 1910 р. аналогічні суди були утворені в Москві, а також в українських містах: Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Миколаєві. Вони мали різноманітні назви: «суди для дітей», «суди для малолітніх», «дитячі суди» тощо. Згідно з декретом Раднаркому Росії від 17 січня 1918 р., автономна ювенальна юстиція була замінена іншою системою, яка, на думку її творців, вважалася гуманнішою, придатнішою щодо застосування до дітей та підлітків [2, с. 381].

Суди відмовилися від ідеї помсти і покарання. Вони переважно вирішували педагогічні завдання, виходячи з того, що дитина не винна в тому, що вона стає поганою, її, як злочинця, формують соціальні умови, у яких вона розвивається, а також дорослі, які її оточують.

У цих судах розглядалися справи трьох категорій: 1) справи за обвинуваченням неповнолітніх; 2) справи про злочини, в яких неповнолітні були потерпілими; 3) справи, пов'язані з невиконанням своїх обов'язків батьками неповнолітніх, жорстоким поведінням з ними, з безпритульністю тощо.

У ХХ столітті суди у справах неповнолітніх почали виникати дуже стрімко і в інших країнах Європи, при цьому вони не були підпорядковані якійсь одній моделі, а представляли різні варіації організації ювенальної юстиції [6, с. 19].

До цього часу доцільність утворення зазначених судів викликає гострі дискусії. Створення спеціалізованого правосуддя у справах неповнолітніх відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права слід розглядати в світлі вступу України до Євросоюзу, що пришвидшить процес зближення правових систем України та Європейської спільноти. Тому метою сучасної реформи має стати впро-

вадження в діючу систему правосуддя України міжнародних принципів і норм, що стосуються ювенальної юстиції, перш за все, Конвенції ООН про права дитини, «Пекінських правил», «Ер-Ріядських керівних принципів» [7, с.15].

Так, у «Пекінських правилах» (пр. 22.2) міститься рекомендація підбирати персонал органів правосуддя з врахуванням різних категорій неповнолітніх, які вступають у контакт із системою правосуддя, а також докласти зусиль для забезпечення справедливого представництва жінок і національних меншин в органах правосуддя у справах неповнолітніх [8].

Статтею 6 Закону України «Про органи і службу у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. передбачено, що справи неповнолітніх, які вчинили злочини, розглядаються в судах спеціально уповноваженими для цього суддями (складом суддів) за участю представників служб у справах дітей [9]. Йдеться про те, що у зазначених суддів є певний досвід роботи, вони постійно підвищують свій професійний рівень не лише з питань права, а також педагогіки та психології. Так, у деяких судах, зокрема таких, як: Миронівському, Барішівському, Іванківському районних судів Київської області існує спеціалізація суддів з розгляду справ щодо злочинів, вчинених неповнолітніми [10].

На жаль, сьогодні в Україні, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, відчувається відсутність «доброї волі», а іноді й просто нерозуміння необхідності розвитку ювенальної юстиції. Соціалізація нового покоління не є пріоритетом сьогодення, ми не замислюємося про становлення нового покоління, а просто намагаємося реанімувати старі інститути та покладаємо всю надію і відповідальність на владу. Тобто в нас присутнє виправдання соціальних струк-

тур, в яких ми знаходимося, але турбота про майбутнє покоління, як турбота про власну історію, відсутня.

Однак, зауважимо, що побудова таких судів на сучасному етапі розвитку суспільства – це система, логічно вивірена, науково обгрунтована та організаційно завершена. Розмови про те, що у нас не вистачає фінансових, матеріальних

та кадрових ресурсів, викликають подив. Слід нагадати, що саме Російська Імперія, незважаючи на кризову ситуацію в країні, впровадила в 1910 р. ювенальні суди, система яких на той час вважалась однією з найбільш передових у Європі. На жаль, ми до цього часу не усвідомлюємо простої істини, що майбутнє країни – це молоді люди.

Література

1. *Давидченко Т.* «Дитячий» суд. Малолітня злочинність: ювенальне правосуддя перекує шпану? // Закон & Бізнес. – № 8 (788). – 2007. – С. 6.
2. *Лобойко Л. М.* Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Вид. друге, зм. і допов. / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2008. – 488 с.
3. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть / Отв. ред. Н. Ф. Кузнецова. – М., 1991. – 325 с.
4. *Мелешко Н. П.* Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. – М., 2003. – 397 с.
5. *Мельникова Э. Б.* Ювенальная юстиция. Учеб. пособ. для студ. юрид. высших образовательных учреждений / Э. Б. Мельникова. – М.: Фонд НАН, 2000. – 273 с.
6. *Харчук В.* Історичний досвід утворення та функціонування судів у справах неповнолітніх як основних органів ювенальної юстиції // Юридичний журнал. – 2009. – №7. – С.19.
7. *Оверчук С.* Розбудова ювенальної юстиції в Україні – потреба часу // Юридичний журнал. – 2005. – №4. – С.15.
8. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), прийняті на 96 пленарному засіданні ООН у 1985 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. – Амстердам – К., 1996.
9. Про органи і службу у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №6. – Ст. 35.
10. Узагальнення практики розгляду місцевими судами Київської області кримінальних справ відносно неповнолітніх за 9 місяців 2009 року.